

A XII. századi orosz--magyar kapcsolatok kérdéséhez¹

FONT MÁRTA-V. éves történelem--orosz szakos
hallgató

Előljáróban szeretném elmondani, hogy a fent megnevezett problémakör tulajdonképpen most készülő szakdolgozatom témája. Mivel egy formálódó munkáról van szó, így elsősorban problémákat fogok felvetni, illetve ismertetni, nem pedig kész megoldásokat adni. Felhívnam a figyelmet, hogy az idő rövidsége miatt nem nyílik lehetőség egy--egy kérdés részletes kifejtésére, elsőrendű feladatommak tehát a problémakör vázolását tartom.

A XII. századi orosz--magyar kapcsolatok kérdése jelenleg a magyar történelem kevésbé feltárt területeihez tartozik. Erre a századra is áll az, ami a korai középkorra jellemző: az írott források rendkívül szűkös volta. A rendelkezésünkre álló elbeszélő források -- a későbbi szerkesztésben fennmaradt krónikák -- nagyon körültekintő forráskritikát igényelnek, mivel szemléletbeli változások különböző korokban egyaránt érték a krónikák szövegét. Ezt figyelembe véve érthető, hogy előtérbe került a közvetett -- külföldi -- források felhasználása, bár a fennmaradt krónikáknál /igy az orosz letopisznél is/ a fent említett tényezőkkel számolnunk kell. A külföldi források felhasználása és egybevetése a hazai forrásokkal alkalmat ad általános fejlődési tendenciák, fejlődésbeli hasonlóságok és eltérések kimutatására is. Vagyis lehetőséget ad olyan problémák feltárására, amelyhez a magyarországi források nem biztos, hogy elvezetnének.

A magyar történetírásban a külföldi források közül sokáig a nyugatiakra helyezték a fő hangsúlyt az orosz, lengyel, cseh forrásokkal szemben, bár az ilyen irányú kapcsolatok ismertek voltak, megnyugtató tisztázásukra mégsem került sor. 1916-ban HODINKA ANTAL megjelentetett egy, ma is alapvető fontosságú kötetet "Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai" címmel, amelyben több orosz krónikából közölt a magyarokra vonatkozó részleteket, illetve ezen részek magyar fordítását is adta. Munkám egyik részét éppen az képezi, hogy a HODINKA--kiadás egyik fejezetét, amely a kijevei évkönyv magyar vonatkozású helyeit tartalmazza az

IPATIUS--féle kézirat alapján, összevettem a kézirat teljes kiadásával² a XII. századra vonatkozóan. HODINKA az 1111--1174 közötti időszakból emelt ki magyar vonatkozású helyeket. Az összevetés során találtam néhány olyan szövegrészt, amely a magyarokra vonatkozik,³ és HODINKA kihagyta az idézetek sorából. Szakdolgozatom egyik része éppen ezen szövegek magyar fordítása és értékelése lesz, amely nem csupán történeti, hanem filológiai probléma is.⁴

Az adott időintervallumot vizsgálva a következő szempontokat kell figyelembe venni:

1. Magyarország belpolitikai helyzete mint a külpolitikát meghatározó tényező.
2. A XII. századi orosz széttagozottság problémája és a széttagozottság külpolitikai következményei.
3. A magyar--orosz kapcsolatok milyen helyet foglalnak el és hogyan illeszkednek bele a XII. század európai politikájába?

Az első kérdés, amit tisztáznunk kell, az, hogy mely orosz területekkel voltak kapcsolatai Magyarországnak, és milyen jellegűek voltak ezek a kapcsolatok. A kérdésnek különös figyelmet kell szentelni, hiszen a XII. században "szilárdul meg" az orosz széttagozottság, amely már Jaroszlav mudrij uralkodása óta mint tendencia megfigyelhető, és a ljubecki fejedelmi gyűlés idején /1097/ jogi szentesítést is nyer.⁵ Utalni szeretnék itt arra, hogy a periódus /1111--1174/ elején Vladimir Monomah /1113--1125/ és Msztyiszlav Vladimirovics /1125--1132/ idején a formális egység még fennáll, 1132 után pedig a kijevi nagyfejedelmi cím jelentősége már pusztán szimbolizálja az egységet, és a cím viselőjének csak a primus inter pares rangot biztosítja.⁶ A periódus végére pedig a kijevi trón birtoklása már prioritást sem jelent, helyükbe lépnek a megerősödött kisebb fejedelemségek, amelyek saját kereteiken belül megpróbálnak határt szabni a további széttagozódásnak. A széttagozottságon belül a történetírás elsősorban a vladimir--szuzdali fejedelemségre és később a Moszkva--Tverj körül megkezdődő egyesítési folyamatra fordít figyelmet, így Halics és Volhinia általában a periférikusabb területek közé tartozik.⁷ Földrajzi helyzetüknél fogva természetes, hogy ezek a fejedelemségek rendelkeztek a legerősebb külföldi kapcsolatokkal, elsősorban a szomszéd-

dos területekkel, Lengyelországgal és Magyarországgal; megfordítva a kérdést, az is természetes, hogy ezen területek felé irányult elsősorban a nyugat felőli feudális expanzió.

Hogy milyen jellegű kapcsolatok voltak, erre vonatkozóan a régészeti források⁸ és a letopiszek adnak választ. Az ilyen jellegű kapcsolatok nagyon kevésbé ismertek, ennél jóval többet tudunk a diplomáciai és szövetségi kapcsolatokról, illetve azoknak tipikusan középkori formáiról, a rokoni kapcsolatokról és a háborúkban megmutatkozó szövetségekről, amelyeket az előbbiek mint dinasztikus tényezők determináltak. Ezeket a felszíni jelenségeket már a krónikák is megragadják, a történetírás feladata ezek mélyebb gazdasági, társadalmi okainak feltárása.

Miután nagyon röviden, utalásszerűen vázolni igyekeztem a kapcsolatok körülményeit orosz részről, a magyar viszonyokra részletesebben szeretnék kitérni, és itt szólnék a konkrét orosz--magyar kapcsolatokról is, ennek fent említett formáit, a rokoni kapcsolatokat illetve a háborukat elemezném. Ezekre találunk utalást az évkönyvekben.⁹

Tekintsük végig először is e rokoni kapcsolatokra vonatkozó adatokat. Az adott periódus első magyar uralkodójának, Kálmánnak /1095--1116/ a felesége Eufémia, Vladimir Monomah lánya. Itt kell szólnunk Álmosról, Kálmán testvéréről, akinek szintén orosz felesége volt, Predszlava, Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem lánya. Feltétlenül meg kell említenünk Kálmán és Eufémia fiát, Boriszt,¹⁰ aki külföldi kapcsolataira támaszkodva a trónbetöltés kérdésébe próbált beleszólni. Jelentősebb orosz kapcsolatai voltak II. Gézának, akinek felesége Eufrozina, Msztiszlav Vladimirovics kijevi nagyfejedelem lánya. Eufrozina testvére az az Izjaszlav Msztiszlavics, aki 1146--1154 között volt kijevi nagyfejedelem. Izjaszlav II. Géza "zjatyja" /sógor/ volt, így Gézának ez "igazolt" lehetőséget adott az orosz belviszályokba való beavatkozásra. II. Géza halála után ismét megerősödött a hatalmi pozícióharc, amit az uralkodók gyors váltakozása jelez.

Ezek a felsorolt tények tükrözik azt, hogy a korai feudális állam a XII. század ezen szakaszában szintén nem konszolidálódott állam, annak ellenére, hogy a széthuzó centrifugális társadalmi erők nem annyira erősek, hogy ez nyílt széttagolódáshoz vezetne.

"A trónbetöltés gyakorlati kérdés volt: ilyen, vagy olyan megoldásától személyes előnyt, vagy hátrányt várhattak a hatalom részesesei, az előkelők, akik egyébként mindannyian érdekelve voltak az állam, tehát a királyság mint olyan fenntartásában."¹¹

A belharcok, amelyeket a feudális fejlődés törvényszerű következményeként a birtokviszonyokban bekövetkező változás okozott, eredménye Magyarország defenzív külpolitikája volt, azaz a belső labilitás miatt maga is az expanzió veszélyének volt kitéve, elsősorban Bizánc részéről. Ugyanakkor feudális természeténél fogva nem mondhatott le, és nem volt annyira gyenge, hogy erre kényszerült volna, a feudális expanzióról, a birtokszerzésről a nálánál kevésbé erős területek felé. Ilyenek voltak az orosz fejedelemségek is. Tehát a Halics elleni háborúk egyik mélyebben fekvő gyökerét ebben találhatjuk meg. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szintén belső helyzet által meghatározott, más irányú külpolitikai vonalakat sem. Azaz, milyen alapvonásai voltak a magyar külpolitikának, és hogyan foglalt állást Európa fontos kérdéseiben: hogyan kapcsolódik a pápa--császár harc problematikájához, a kereszteshadjáratokhoz mint Bizánc elleni harchoz, a bizánci világoralmi törekvésekhez.

Ezeket a problémákat azért vetettem fel, hogy a magyar királyok halicsi hadjáratainak bonyolult összetevőit illusztráljam, ezek egyenként is részletes elemzést igényelnek, megoldásukra nem nyílik lehetőség egy referátum keretein belül.

Ma végigkísérjük a Magyarországról Észak--Kelet felé irányuló expanzió szakaszait, a következő eredményt kapjuk: a Halics irányába mutató expanzió a XI. század végén kezdődik, a XII. századon végighúzódik egészen a XIII. század első harmadáig.¹² A XII. századi háborúk közül legjelentősebbek II. Géza hadjáratai 1148--1152 között. Ezekről szeretnék részletesebben beszélni.

1148 és 1152 között II. Géza hat alkalommal nyújtott fegyveres segítséget sógorának, Izjaszlavnak a kijevei fejedelmi trónért folytatott harcában. Mindegyikről említést tesz az IPATIUS--féle krónika, mégpedig a magyarok "hívásáról" beszél. Miért állt érdekében Izjaszlavnak a magyarok segítségül hívása, miért volt rá szükség, és miért lehettek a magyarok potenciális szövetségesei?¹³

A trónöröklés kérdésében fennállt korábbi véleményekkel szemben, amelyek megpróbálnak valamilyen törvényszerűséget keresni, le-
szögezném, hogy ez a mindenkori erőviszonyoktól függött, tisztán
hatalmi kérdés volt, és a krónikában található indoklás már a
krónikairó pártállásától függően alakult.¹⁴ Tehát Izjaszlav, aki
1146-ban lép a kijevi nagyfejedelemi trónra, szembekerül a knyázok
koalíciójával, amelynek Jurij Dolgorukij vladimir-szuzdali feje-
delem a vezetője. Ennek a koalíciónak a tagja Halics is, így ke-
rül szembe II. Géza mint Izjaszlav szövetségese Haliccsal. A fe-
jedelmek koalíciójával szemben Izjaszlavnak is szövetségeseket
kellott keresnie, így találkozott egymással Izjaszlav belső hely-
zetének megszilárdítására való törekvése a magyar feudális expan-
zió igényével.

Ha tágitjuk a kört az okok keresésében, és egy pillantást
vetünk Európa szövetségi vonalaira a XII. század közepén, akkor
ujabb tényezőket is találunk. Korábban említettem már Bizáncot,
amely a XII. század első felében ismét Európa egyik legjelentősebb
politikai tényezője, és ekkor igen intenzívek terjeszkedési ki-
sérletei. Szembe kerül Magyarországgal is, a magyarok déli és
Bizánc északnyugati irányu terjeszkedése, konkrétan a Szerbia
és Dalmácia fölötti befolyás érvényesítése kérdésében Bizánc meg-
kísérelte befolyását növelni az orosz területeken is, amire el-
sősorban az egyházpolitikai kérdések adják meg a lehetőséget.
Bizánc politikai érdekei pedig a Dolgorukij vezette koalícióban
találnak támogatásra. Tehát az európai szövetségi politikából
kiragadott vonal ugyancsak Izjaszlav és Géza összefogását indo-
kolja.¹⁵

II. Géza hadjáratai az 1148-1152 közötti időszakra esnek,
hadjáratainak dátumai: 1148 tavasza, 1150 január, 1150 ősze, 1151
tavasza, 1151 nyara, 1152 tavasza.¹⁶ Ezek közül kettőt, mégpedig
1150 őszen és 1152 tavaszán Géza személyesen vezetett. Anélkül,
hogy részletezném az egyes hadjáratok eseményeit, nézzük meg,
hogyan kapcsolódtak ezek Magyarország bizánci háborúhoz. A ma-
gyar--bizánci háborúk II. Géza idején 1149-1156 közé esnek. Ezt
azért kell megemlítenem, mert a magyar--orosz kapcsolatok nem
egyoldalú magyar segítségnyújtásból álltak, hanem minden bizonnyal
orosz csapatok is résztvettek Magyarország Bizánc ellenes harcai-

ban. Erre találunk utalást, mikor 1150-ben Izjaszlav és fia Vladimir Magyarországon járt. Izjaszlav elutazása után Vladimir a királyi udvarban maradt, "zane truden bez druzsini szvojeja i konem szvojim" /nehéz neki lovai és kísérete nélkül/. Hogy a druzsina hová lett, erről a letopisz nem tudósít, feltehetőleg a magyar királlyal ment a Bizánc elleni háborúba.¹⁷ A Halicsba küldött első segítség után Bizánc Szerbia ellen támad. 1150-ben, 1151-ben és 1152-ben Magyarország párhuzamosan két irányban háboruzott. Hogy honnan volt Magyarországnak erre ereje,¹⁸ mikor belső hatalmi problémákkal is küszködött, ennek feltárása egy alaposabb elemzés feladata kell legyen.

Végül összegzésként annyit le kell szögezni, hogy II. Géza háborúi nem jártak sikerrel. Déli irányban sikeresnek lehet elkönyvelni a bizánci támadások megállítását, amelyeknek eredményeként Magyarország függetlenségét meg tudta őrizni, ugyanakkor gyengeségének bizonyítéka, hogy előnyösebb hatalmi pozíciókat elérnie nem sikerült az orosz területeken. Ez áll nemcsak az 1148--1152 közötti halicsi hadjáratokra, hanem a korábbiakra és későbbiekre is. A Halics felé való terjeszkedési kísérletek a XII. század végén és a XIII. század elején megújultak,¹⁹ de ekkor Halics már annyira megerősödött, hogy hiába állt vele szemben egy, a XII. század közepe állapotánál konszolidáltabb viszonyokkal rendelkező Magyarország, nem vezethetett eredményre.

J E G Y Z E T E K

1. E dolgozat orosz nyelvű változata elhangzott Odesszában egy nemzetközi tudományos diákköri konferencián 1974 májusában.
2. Polnoje szobrányije russzkih letopiszej II. kötet Moszkva, 1962.
3. A magyarokra vonatkozó szövegrészek az IPATIUS--kézirat 1114. /277/ 1146. /320/ 1147. /342/ 1151./433/ 1161. /515/ 1174. /578/ éveinél és a zárójelben megjelölt oszlopban található.
4. Filológiai problémát jelentenek az egyes elírások és szókihagyások, ezen kívül a HODINKA által kihagyott szövegrészek " " és " " szóalakjai is.
5. "Kazsdo da derzeit otcsinu szvoju" /mindenki tartsa meg a saját otcsináját/ -- mondja az orosz őskronika szövege.
6. Erre utal a fejedelem személyének gyakori változása is az 1132 utáni időszakban és a címért folytatott küzdelem. Míg az 1169. évi hadjárat után Kijev politikai vezető szerepe gyakorlatilag a nullára süllyedt.
7. Bővebb anyagot ezekre a területekre vonatkozóan V. T. PASUTO munkáiban találunk: Vnésznaja politika drevnej Ruszi. M. 1968.; Ocserki po isztoriji Galicko-Volinszkoj Ruszi. M. 1950. NOVOSZELCEV--PASUTO: Vnesnaja torgovlja drevnej Ruszi. Isztorija SZSZSZR. M. 1967/3
8. Erre utalnak a numizmatikai leletek, a nyugati orosz területeken talált magyar denárok.
9. Az IPATIUS--féle kéziraton kívül az adott korszakra vonatkozó adatokat találunk a LAURENTIUS--féle voszkreszenszkij kézirat szövegében és a tverji évkönyvekben is.
10. MAKK FERENC: Megjegyzések II. Béla történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József nominatae, Acta Historica XL. Szeged, 1972. 42.
11. ELEKES LAJOS: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964. 73.

12. Az első halicsi hadjárat időpontja 1099, a sok tekintetben új helyzetet teremtő tatárjárás előtti utolsó expanziós kísérlet záródátuma 1234.
13. A magyarokon kívül más, nyugatról érkezett szövetségesekről is tudósít a krónika, csehekről, lengyelekről. A lengyelek szintén feudális expanzió céljából vettek részt az orosz belviszályokban mint közvetlen szomszédos területek lakói, de nyitott kérdés marad továbbra is a csehek részvétele.
14. ELEKES LAJOS: i.m. 73.
15. Magyarország kelet felé orientálódását még egyéb külpolitikai vonalak is indokolják, például a német-római király expanziójával való szembenállás, a pápa és császár harcában a pápa melletti állásfoglalás.
16. Megjegyzésként hozzáfűzném, hogy bizonyos időszámítási problémák felmerültek a hadjáratok időpontjára vonatkozóan, mivel a letopisz kevés időjelző adatot tartalmaz. Hogy végül is mi indokolja a fent említett kronológiát, erre vonatkozóan lásd HODINKA: i.m. 84-85.
17. PASUTO: i.m. 171.
18. A haderőben szerepet játszottak a királyi udvar katonáskodó elemei, külföldi zsoldosok és Magyarországon élő "nomád" népek, például besenyők.
19. Az IPATIUS-- kézirat kijevei krónika része 1199-ig terjed /1201-től 1292-ig már a halics-volhiniai évkönyveket tartalmazza/, így a periódust nem lehetne elválasztani, és ide kellene venni még az 1188., 1189., 1190. évi magyar vonatkozásokat is. Ezt HODINKA más megfontolásból külön tárgyalja, így Hodinkát alapul véve munkám kronológiai 1174-ig terjednek.